

VÝZNAM DEJÍN FILOZOFIE VO FORMOVANÍ AKTÍVNEHO HISTORICKÉHO VEDOMIA

MILAN ZIGO, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK, Bratislava

I. 1. Nastolenie požiadavky výchovy dejinami, a teda cieľavedomého pestovania historického vedomia na XVII. zjazde KSČ (1, s. 34) znamenalo správny krok v orientácii ideologickej práce a výchovy a zároveň zbavilo historické vedy nepodstatného a spoločensky škodlivého ódia, ktoré najmä v oblasti starších dejín viedlo u niektorých horlivcov až k snahe o ostrakizmus. Význam tohto počinu, žiaľ kalí, že sa k nemu siahlo až vtedy, keď sa začali stenčovať povzbudivé impulzy zo súčasnosti, keď účinnosť súčasnosti ako zásobárne pozitívnych argumentov v prospech budúcnosti sa začala povážlivo oslabovať.

Iste, aj dovtedy jestvovalo a nesporne sa rozvíjalo historické bádanie. Rozvoj dejinno-filozofického skúmania po roku 1948 (nehovoriac už napríklad o rozvoji skúmania v oblasti dejín vied a techniky atď.) ďaleko prevyšuje všetko, čo sa vykonalo predtým. A predsa, bol to — okrem vybraných tém — skôr trpený appendix, než organická súčasť našej vedy a kultúry. Popri celkovom nedocenení významu histórie pre súčasnosť, vyplývajúcom z pragmatického, a teda povrchného aktualizmu, ďalším podstatným nedostatkom tohto prístupu k dejinám bolo obchádzanie určitých historických realít, a tým vytváranie „bielych miest“, ktoré boli a ostávajú potenciálnym východiskom antimarxistickej a antisocialistickej argumentácie. „Biele miesta“ sa začali meniť na „čierne diery“, ktoré pohlcujú nielen nepriznanú historickú pravdu, ale aj samy ideály socializmu. Ale čo iné možno čakať, keď sa uprednostní krátkozraké oko pred ďalekohľadom?

2. Nechajme však všeobecné úvahy a pokúsme sa formulovať, čo vlastne znamená požiadavka „výchovy dejinami“, či formovanie aktívneho historického vedomia. Znamená snahu zaradiť, včleniť dnešok, našu historickú epochu s jej zámermi a ideálmi do prúdu dejín; znamená hľadanie živých koreňov súčasnosti, ktoré síce môžu tvoriť napohľad neroz-

členiteľný prepletenec, no napokon sa nám v ňom podarí vyčleniť tie pramienky, z ktorých sa živí budúcnosť (teda aj naša prítomnosť); znamená školu, v ktorej sa učíme z minulých dobrých i zlých skúseností (téma o dejinách ako o škole života nestráca ani dnes nič zo svojej platnosti); znamená bázu pre štúdium vývinových trendov dejín (vzhľadom na minulosť: retrospektív, vzhľadom na budúcnosť: perspektív). To zrejme nie je všetko, ale pre našu úvahu to stačí.

3. Akú úlohu môžu zohrať dejiny filozofie, o ktoré nám tu ide, vo formovaní aktívneho historického vedomia?

Pri pokuse odpovedať na túto otázku si predovšetkým treba uvedomiť, že hoci dejiny filozofie sa zvyčajne kvalifikujú ako „pomocná filozofická disciplína“, sú svojou podstatou filozofickou, a nie historickou disciplínou, hoci ich „dvojdornosť“ je nesporná. Sú, na rozdiel od dejín iných špeciálnych vied (najmä prírodných), organickou zložkou každej filozofickej koncepcie. Každá z nich sa pri úsilí zvládnuť svoje súčasné úlohy musí obrátiť k minulým vývinovým etapám a v nich hľadať argumenty pre svoje istoty či aspoň predpoklady.

Na rozdiel od špeciálnych, najmä prírodných vied, kde viac-menej (nikdy nie však bezozvyšku) možno odhliadnuť od vlastných dejín, vo filozofii sa tieto dejiny vždy inkorporujú do aktuálnych výkladov. Veľkolepo nám to predviedol už Aristoteles, keď v *Metafyzike*, v ktorej kulminuje jeho úsilie zavŕšiť grécku filozofiu, opisuje a hodnotí celú predchádzajúcu filozofiu a svoj vlastný výkon chápe ako vyústenie dovtedajšieho úsilia a jeho výsledkov. V tomto zmysle dejiny filozofie nie sú „pomocnou vedou“, ale otvoreným či skrytým kontrapunktom „systémovej filozofie“, teda pozitívneho výkladu, ktorý tento systém podáva. Sú teda dejinami pôsobiacimi cez súčasnosť a túto súčasnosť obohacujúcimi.

4. Ako pracovné východisko si môžeme zvoliť nasledujúce určenie dejín filozofie: dejiny filozofie skúmajú konkrétne historické formy vývinu filozofického myslenia, konflikty, ktoré tento vývin vyvolávajú a sprevádzajú, a tiež jeho širšie sociokultúrne súvislosti.

Pre porovnanie uvedme Hegelovo vymedzenie: „Dejiny filozofie nám zobrazujú galériu vzácných duchov, galériu hercov uvažujúceho rozumu, ktorí silou tohto rozumu prenikli do podstaty vecí, prírody a ducha, do podstaty boha, a vydobyli nám najvzácnejší poklad, poklad rozumového poznania“ (2 s. 43). Hegelova myšlienka pokračuje zdôraznením toho, že predmetom historického záujmu nie je filozof, ale Idea, konkretizovaná v jeho diele.

Napriek svojmu idealizmu má Hegel pravdu v tom, že historické vedomie (vo filozofii, ale ani inde) nemožno pestovať na príkladoch jednotlivých kladných či záporných osobností, ba ani na kladných či záporných historických zámeroch. Tým sa dokonca aj Hegelova idealistická predstava o výchove dejinami líši nie už od idealistickej, ale iluzórnej predstavy, sprevádzajúcej súčasné úsilie o výchovnú exploatáciu dejín prostredníctvom „kladných hrdinov“. Význam príkladu pozitívnych

historických osobností — vzorov, pochopiteľne, nemožno podceňovať. Bez vysvetlenia širších sociálnych kontextov ich pôsobenia a myslenia však nemožno primerane oceniť ani ich inšpiračný vplyv.

Inými slovami: ak odpoveď na otázku o výchovnom význame dejín filozofie nezaložíme na čomsi hlbšom ako iba na individuálnych osudoch múdrych a cnostných mysliteľov, výsledok bude viac ako chudobný. Príklady sú potrebné, avšak ozaistený význam získavajú iba v širšom kontexte.

1. Úvaha o význame dejín filozofie pre formovanie historického vedomia musí teda nevyhnutne vyústiť do zamyslenia sa nad ich významom pre formovanie vedomia všeobecne, t. j. nad tým, čomu sa z dejín filozofie možno a treba učiť. Ak sa obmedzíme iba na to najpodstatnejšie, treba uviesť nasledujúce „pedagogické“ dôsledky dejín filozofie:

1. Dejiny filozofie učia teoreticky myslieť. Poukazujúc na to, ako prírodné vedy narážajú na hranice empirizmu a spontánne prichádzajú k nevyhnutnosti teoretického myslenia, Engels napísal: „Teoretické myslenie je však vrodenu vlastnosťou iba ako vloha. Túto vlohu treba rozvíjať a na toto zdokonaľovanie niet doteraz iného prostriedku ako štúdium doterajšej filozofie“ (3, s. 38). Hoci od čias, keď Engels vyslovil citovanú myšlienku, sa zástoj teoretického myslenia v prírodných vedách výrazne posilnil, podstata myšlienky o význame štúdia dejín filozofie pre pestovanie teoretického myslenia (nielen v prírodných vedách) nestarila nič zo svojho významu. Nedávno sme ju apostrofovali takto: „Dejiny filozofie sú školou myslenia. Sú — ak odmyslíme časové nároky — jedným z najlacnejších laboratórií, aké má súčasná veda k dispozícii. Skúšajú sa v ňom nápady, formulujú nové hypotézy a myšlienky, ktoré prejdú do učebníc a prostredníctvom nich do života“ (4, s. 8).

2. Nielen to: dejiny filozofie sú školou nedogmatického, t. j. dialektického myslenia. Dalo by sa namietť, že každý dogmatizmus sa opiera o určitý výkon minulého myslenia, zvyčajne filozofického. Z toho možno, pri povrchnom prístupe usúdiť, že v protiklade s našou tézou, sú dejiny filozofie potenciálnou zbrojnicou každého dogmatizmu, veľkodávateľom autorít a citátov, na ktorých buduje netvorivé myslenie. To nemožno poprieť. Treba však poukázať, že takýto záver vychádza z veľmi zjednodušeného chápania dejín filozofie; z takého, ktoré ich berie ako sklad hodnotových ideí a doktrín, vypreparovaných abstrakciou a časom.

Lenže dejiny filozofie nie sú filozofický slovník, tobôž nie kodifikačná príručka „žiadúcich“ ideí. Ak si aspoň sčasti plnia svoju povinnosť, usilujú sa zachytiť pracujúce myslenie, myslenie v jeho hľadaní, dynamike, protirečeniach, kolísaní, ba neraz i konverziách. Dogmatizmus sa upína iba k výsledku týchto procesov, a navyše ho absolutizuje (a čo viac aj ahistoricky aktualizuje). Je teda v priamom rozpore s dejinami filozofie, pretože je v rozpore so skutočným dianím vo filozofii.

Pre dejiny filozofie je podstatné zachytiť pohyb myslenia nielen medzi navzájom (synchrónne alebo diachrónne) konkurujúcimi si, sváriacimi

sa koncepciami, ale aj — a predovšetkým — vo vnútri každej z nich. Túto tendenciu badáme od zrodu filozofie a jej sebareflexie. Až podivuhodne skoro (ak berieme do úvahy celkovú mladosť, nezrelosť teoretického myslenia, rozmyšľania o všeobecnom a podstatnom) vyústila u Sokrata a Platona do objavenia metódy zachycujúcej živé myslenie — metódy dialógu, tejto praformy dialektiky. A ani oni vlastne neboli prví, predchádzal im predsa Herakleitos a eleati.

Na význame tohto kroku, ktorý filozofia urobila pri formovaní sa teoretického myslenia, nič neuberá ani to, že metóda filozofovania a systém, ktorý sa z neho rodí, si často odporujú. S týmto rozporom sa stretávame už u Platona, ktorý dal prvýkrát dialógu písomnú formu. A. Losev o tom píše „...žáner rozhovoru-dialógu zvolil ako dôsledok dramatického chápania tohto procesu myslenia, v ktorom sa úsilie rozumu zameriavalo na večné hľadanie, nedôverujúc najzrejmiejšiemu a spájajúc sa s vášnivou láskou k živému slovu ...“ (5, s. 59).

Takmer od počiatku teda filozofia vie, že — ako to vyjadril v našom storočí G. Bachelard — „pravda nie je dcérou zhody, lež sporu.“ Toto zistenie dejiny filozofie podchvíľou potvrdzujú a obohacujú o nový konkrétny obsah. Podstatným prínosom diaktického skúmania je zistenie, že: a) na rovine samého myslenia sa za rozmanitosťou rozopier skrýva podstatný spor filozofie, totiž protirečenie materializmu a idealizmu, ktoré iba výnimočne vystupuje v „čistej“ forme, je zahalené inými javovými formami, potvrdzujúc tak hlbokú sentenciu prvého dialektika Herakleita, ktorý tvrdil, že „podstata sa rada skrýva“; b) protirečenia myslenia, prejavujúce sa okrem iného aj v dialógu vo vnútri filozofie a medzi rozličnými filozofmi, sú v konečnom dôsledku explikovateľné nie samy zo seba a či z imanencie filozofického (a vôbec teoretického) myslenia, ale jedine z protirečení objektívneho, najmä sociálneho bytia.

Je to abeceda, ale v čase, keď výrazne vzrastá autonómia ideovej sféry, treba si ju pripomínať. Ak nie pre iné, možno preto, aby vyprovokovala tých, čo s ňou nesúhlasia, formulovať argumenty proti nej, namiesto posíderných invektív. Napokon je to presne v zhode so spomínanou „dialogickou“ tradíciou filozofie, za dedičov ktorej sa považujeme.

3. Dejiny filozofie ukazujú, ako mnohosť (či pluralizmus) názorov, postojov a koncepcií môže viesť ku konkrétnej a obsažnej jednote, pravda, ak je výrazom poctivého úsilia hľadať pravdu, a nie negativistickým a nevraživým apriorizmom sebaapreceňujúceho hľadiska voči všetkým ostatným.

Je to jeden z dôsledkov, ba do určitej miery iba iné vyjadrenie práve spomínaného podstatného nedogmatizmu, a teda dialektickosti filozofie, ak k nej pristupujeme z celostného aspektu. Dialóg je možný, iba keď jestvujú dva rôzne názory. Dejiny filozofie (pravda, nielen ony) nás učia rozlišovať rozličné druhy dialógu. Počnúc pseudodialógom či hrou na dialóg, keď stanovisko, ktoré má vopred zaručené víťazstvo (a to nielen argumentáciou, ale ešte viac a častejšie mocensky), predstiera názorový

stret cez metodický dialóg, keď určitá koncepcia v snahe prehliť chápanie vlastných východísk, dôsledkov i modalít, generuje zo svojich myšlienkových základov logicky možné alternatívy a necháva ich navzájom zápoliť, až po ostrý ideový zápas vo svojich základoch odlišných, dokonca aj antinomických koncepcií, podmienených v konečnom dôsledku objektívnou diferencovanosťou samej skutočnosti.

Či už berieme hociktorý časový prierez, horizontálnu rovinu vo vývine filozofie, či jeho kratšiu vertikálu časovú úsečku, stretávame sa s pluralizmom mienok a koncepcií. Zároveň zisťujeme, že táto skutočnosť nielenže nebola na prekážku postupnému rozvíjaniu, t. j. „zobsažňovaniu“ a zjemňovaniu filozofického myslenia, ale naopak, podmieňovala ho. Pre dialekticky mysliacich ľudí je to samozrejmé. Hegel k tomu poznamenáva: „... nech sa filozofické systémy akokoľvek navzájom odlišujú, predsa majú spoločné to, že sú filozofiou“ (2, s. 55). Rovnako samozrejým by malo byť, že tolerancia a principiálnosť sa nevylučujú, hoci implikujú až antagonistické tendencie. Prvá môže prerásť do bezzásadovosti (prejavujúcej sa, napríklad, eklekticismom), druhá zasa do absolutizmu výlučného názoru. Jedno i druhé znamená stagnáciu alebo pokles vo vývine filozofického myslenia, s negatívnym vplyvom na celý kultúrny a spoločenský život a dianie.

Mohli by sme ostať pri tomto konštatovaní, keby sme dejiny filozofie brali iba ako opis mienok, čo sa vynorili v prúde času. Lenže situácia je zložitejšia. Dejiny filozofie nie sú deskriptívnou disciplínou (hoci opis je ich organickou zložkou, ba východiskom). Sú disciplínou prinajmenšom interpretujúcou. Skutočnosť, ktorú interpretuje, je minulé (dávno-minulé, až takmer súčasné) myslenie. Sú teda myslením o myslení, názorom na názory. Zvádza to takmer k opovážlivej formulácii, že sú meta-filozofiou, čo by viedlo k „hlúpej nekonečnosti“. Pred týmto zvodom nás chráni vedomie, že základňou interpretácie nie je nejaké „nadfilozofické“ myslenie, ale vždy istá, viac-menej presne identifikovateľná (historicky neskoršia) filozofická pozícia, ktorá si touto interpretáciou hľadá okrem iného svojich skutočných alebo pomyselných predkov (a teda svoju historickú legitimitu) a zároveň — aj jej prostredníctvom — polemizuje so svojimi odporcami či konkurentmi.

Tu nie je miesto uvažovať o všetkých komplikáciách, ktoré táto skutočnosť spôsobuje (a ktoré môžu ďalej vzrastať, pretože aj každá z interpretácií môže byť opäť, a to aj mnohonásobne, reinterpretovaná). Obmedzme sa iba na problém „autenticity“. Ako každé dejiny, aj dejiny filozofie jestvujú vo viacerých podaniach, a navyše je vždy možné, že sa budú prepisovať. A. Losev v citovanej štúdii upozorňuje na dve, priamo protikladné chápania renesančnej filozofie (a renesančnej kultúry vôbec): prevládajúce, ktoré sa zameriava na jej humanistický prínos (a absolutizuje ho), druhé, reprezentované Burkhardtom a ďalšími, ktorí zdôrazňujú úlohu násilia, podlosti atď. v nej, teda sústreďuje sa takpovediac na jej „odvrátenú tvár“, pre ktorú je viac ako dosť dôkazov. Zo-

berme si rôzne hodnotenia Hegela, Nietzscheho, ale i Marxa a marxizmu, prakticky každého významného filozofa či smeru a všade sa stretneme s otázkou „autenticity“. Aj keď si odmyslíme tendenčné a úmyselné skreslenia, ostane tu istý interpretačný rozptyl (komplikujúci stanovovanie „autenticity“). Spôsobujú ho prinajmenšom dve podstatné okolnosti: a) filozofická a ideologická pozícia interpretujúceho a b) väčšia či menšia viacznačnosť interpretovanej koncepcie. Treba si uvedomiť, že už len existencia druhého z uvedených faktorov opodstatňuje isté rozdiely v interpretácii. A hoci ide o minulosť, tieto rozdiely sú podmienené aj súčasnosťou a súčasťou tiež ovplyvňujú. Musia byť teda opäť predmetom principiálneho, no zároveň tolerantného sporu. Ale o tom už bola reč.

4. Jeden z najvýznamnejších poznatkov, ktorý vyplýva z historicko-filozofických bádanií, hoci nielen z nich, je nevyhnutnosť pochopiť dialektiku kontinuity a diskontinuity vo vývine filozofického poznania a s ňou spätú dialektiku negácie a nadväznosti v jeho vývine. V rôznych koncepciách dejín filozofie a s nimi súvisiacich metodologických prístupoch, sa táto otázka rieši rôznym spôsobom, často diametrálne odlišným. V tomto riešení sa v podstate vyjadruje chápanie historizmu v danom filozofickom smere. Aj skúsenosti našej spoločnosti v oblasti formovania historického vedomia ukazujú, že značná časť chýb a omylov, ktoré toto vedomie skôr deformovali než formovali, bola podmienená nerešpektovaním správneho riešenia tejto problematiky, obsiahnutého v dielach zakladateľov marxizmu. Najviac škôd narobilo neuznávanie historickej súvislosti, kritického nadväzovania na minulosť, kultúrnu a aj v užšom zmysle slova ideovú, ktoré sa v najkrajnejšej podobe prejavilo v „proletkulte“ a rôznymi ponáškami naň a neobišlo ani našu kultúru a filozofiu. Akoby sa zabudlo na Engelsovo pripomenutie, že „ako každá nová teória, musel aj socializmus zo začiatku nadviazať na predchádzajúci myšlienkový materiál, čo ako bol zakorenený v materiálnych ekonomických faktoch“ (6, s. 410), či ešte naliehavajšie Leninovo prehlásenie, že „marxizmus neobsahuje nič, čo by sa podobalo sektárstvu v zmysle akéhosi uzavreného, skostnateneho učenia, ktoré vzniklo bokom od hlavnej vývinovej línie svetovej civilizácie. Naopak, celá Marxova genialita je práve v tom, že odpovedal na otázky, ktoré si pokrokové myslenie ľudstva už predtým dávalo. Jeho učenie vzniklo ako priame a bezprostredné pokračovanie učenia najväčších predstaviteľov filozofie, politickej ekonómie a socializmu“ (7, s. 71—72).

Sotva si možno predstaviť jednoznačnejšie prihlásenie sa k historickej kontinuite. A predsa...

5. Ponechávajúc predchádzajúce konštatovanie na domyslenie čitateľovi, môžeme v nadväznosti naň pripomenúť ďalšie poučenie, ku ktorému nás privádzajú dejiny filozofie: ani najlepšie zdôvodnená a najušľachtilejšia myšlienka nie je samospasiteľná, potrebuje reálnu silu, aby sa aspoň sčasti uskutočnila. Najmä dejiny sociálnej a morálnej filozofie, no opäť nielen ony, neraz pripomínajú kaleidoskop premrhaných, nenaplnených

zámerov a ideálov ľudstva. Hoci ich bezprostredným vrahom je cynizmus pragmatickej a oportunistickej každodennosti, príčiny ich nenaplnenia tkvejú hlbšie. Zvyčajne, buď v ich predčasnosti, alebo — ako boli slovom načase — v neschopnosti nájsť spojenie so spoločenskou silou, ktorá by ich uskutočnila. Rozbor v každom konkrétnom prípade ukáže, že na vine za neúspech sa podieľajú obe strany.

6. Napriek nesmiernej „úmrtnosti“ podnetných ideí a ušľachtilých ideálov, o ktorej nás poučujú dejiny filozofie, vždy znovu sa objavujú nové idey i ideály, viac-menej poučené zdarmi i neúspechmi predchádzajúcich. Vyrastajúc z objektívnej skutočnosti, prekračujú ju smerom k budúcnosti, odhaľujúc — jedny hlbšie a výstižnejšie, iné plytšie a neurčitejšie — potencie, ktoré daná skutočnosť obsahuje (bez ohľadu na to, či ide o sociálnu skutočnosť, o morálny stav spoločnosti, o stav vedeckého poznania alebo o čokoľvek iné). Dejiny filozofie vo veľkom manifestujú základný význam duchovnej produkcie v komplexnej tvorbe dejín (teda i politických dejín). V dejinách filozofie sa stretávame s rozličnými modalitami zamýšľanej praxe, a to na najvyššej úrovni abstrakcie, v ktorých si spoločenstvá rôznych dôb uvedomujú (adekvátne či deformovane) svoje praktické historické úlohy. Pochopenie organickej začlenenosti duchovno-praktickej činnosti do celku prakticko-pretváracej aktivity ľudstva umožňuje doceniť zásadný a aktívny význam ideí pri formovaní reálnej histórie, pri pretváraní materiálno-praktického bytia ľudstva, jednotlivých spoločenstiev.

Veľký význam má však aj pre správne určenie miesta filozofie v tomto jednotnom historickom procese. „Marxizmus tým, že adekvátne vymedzil miesto duchovnej produkcie v celkovej produkcii spoločenského života, umožňuje určiť i miesto filozofie, jej funkcie, jej vzťahy k iným formám duchovného zmocňovania sa skutočnosti“ (8, s. 38).

7. Dejiny filozofie majú mimoriadny význam pre preniknutie do zložitej problematiky dialektiky protirečivej súhry poznania a hodnotenia, ktorá sa mimoriadne vyhracuje pod vplyvom globálnych problémov súčasnosti, ale prestupuje celý vývin doterajšieho duchovného života ľudstva. Azda najčastejšou formou, v ktorej sa s ním v dejinách filozofie stretávame, je vždy znovu vznikajúci zdanlivý i ozaistný rozpor medzi filozofiou ako poznaním (intelektuálnym zmocnením sa sveta) a múdrosťou (pochopením, „umyslením“ sa do sveta) a viac-menej vydarenými pokusmi prekonať ho. Táto podchvilou nachádzaná a vzápätí strácaná harmónia, vyjadrená možno prvýkrát v európskom myslení v gréckej proklamácii jednoty pravdy, dobra a krásy, vždy znovu inšpirovala najpenikavejších mysliteľov každého obdobia. Je trvalým a opakujúcim sa — zakaždým v novej konkrétnej podobe, no v rovnakej intencii — motívom celých dejín filozofie. Nebudeme asi ďaleko od pravdy, ak povieme, že je priamym a legitimným pokračovaním Prometeovho činu. Ťažko totiž uveriť, že Prometheus by bol bohom ukradol oheň iba preto, aby si pozemšťania mali na čom opekať baraninu a taviť kovy,

a nie aj preto (ba predovšetkým preto) , aby ho preniesol do ich srdca ako zdroj vzájomného porozumenia a solidarity.

V tejto súvislosti možno povedať, že dejiny filozofie sú aj školou morálky. Ak sme v prvom bode o nich hovorili ako o škole teoretického myslenia a o laboratóriu možných teoretických riešení, môžeme to isté povedať, aj čo sa týka koncepcií morálky. Podávajú nám celé spektrum možných etických koncepcií, ich väzieb na spoločnosť a dejinné konzekvencie.

Dialektická filozofia sa nevyhnutne musí usilovať, aby škola teoretického myslenia a škola morálnej múdrosti neboli paralelami, ale aby vychovávali vedno a spoločným jazykom, založeným na jednom a tom istom princípe.

III. 1. Načrtli sme tézovite a neúplne, v čom, v akých smeroch môžu dejiny filozofie formovať naše vedomie vôbec. Čitateľ, ako predpokladáme, si naznačené závery konkretizuje na historické vedomie. Tento predpoklad je zároveň požiadavkou, vyplývajúcou z nášho hlbokého presvedčenia, že historické vedomie je iba abstrakcia vyčlenená z celku vedomia, ktoré — ak má byť komplexné — nemôže neimplikovať aj historickú dimenziu. Obráťme problém: aké opodstatnenie má historické vedomie „ako také“, chápané ako čosi samostatné a svojbytné? Môže byť iba romantickou ilúziou, emocionálnym vajataním, zdrojom nie triezvej sebareflexie triedy, národa, akéhokoľvek spoločenstva a dojemného resentimentu alebo agresívneho a nekritického sebavedomia.

Nepopierame relatívnu autonómiu historického vedomia. Prízvukujeme však, že sústreďovanie sa naň ako na čosi samospasiteľné, je sebaklam. Dosvedčuje to aj skutočnosť, že akonáhle sme sa aspoň na úrovni proklamácie o jeho potrebe zbavili tohto restu, vzápätí nás skutočnosť núti rovnako naliehavo volať po pestovaní estetického vedomia (výchova umením), právneho vedomia, morálneho vedomia a ktovie ešte akého. Tento partikularizmus je výrazom bezmocnosti, presnejšie nepochopenia podstatnej jednoty vedomia, v ktorej má historická svoje nezastupiteľné miesto.

Práve preto, uvažujúc o význame dejín filozofie pre formovanie aktívneho historického vedomia, sme sa neobmedzili iba na bezprostredne historické, ale pokúsili sme sa pristúpiť k otázke širšie. Sme totiž presvedčení, že aj úsilie o formovanie historického vedomia našej spoločnosti je efektívne možné iba ako súčasť (významná, ale predsa len súčasť) komplexného humanitného vzdelania a výchovy. V ňom má filozofia, vrátane jej dejín, úlohu ak nie základnej, tak jednej zo základných ideových osí.

2. Historické vedomie ako zložka komplexného humanitného vedomia človeka o sebe a o svete môže byť aktívna iba vtedy, keď pri rešpektovaní všeobecne ľudského a trvalého („nadčasového“) sa konkretizuje na reálny „priestor“ nášho života.

V súvislosti s našou témou si táto požiadavka vyžaduje doplniť pred-

chádzajúcu rámcovú úvahu aspoň poznámkou o dejinách našej filozofie, či presnejšie dejinách filozofie na Slovensku. Môže ísť naozaj iba o poznámku, pretože problematika je viac ako zložitá.

Krátke obdobie pestovania filozofie v akademickom zmysle slova, sa u nás striedajú s dlhými etapami jej absencie. Napriek tomu nebolo ani Slovensko a jeho ľud vyradené ani spod vplyvu európskeho myslenia a navyše, nemalo k nemu ani bezozvyšku pasívny, receptívny vzťah. Vďaka tenkej vrstve vzdelancov (kňazov a učiteľov), i ľudovej slovesnosti, plamienok filozofického myslenia najmä v posledných storočiach ani u nás nezhasol, hoci žiaril takmer výlučne iba odrazeným svetlom. No prinajmenšom od štúrovcov možno hovoriť v podstate o kontinuite tohto myslenia u nás, vrátane jeho špecifických, z hľadiska „veľkej“ filozofie azda nevýznamných, predsa len nesporných osobitých tónoch. „Je síce pravda, že ideová tvorba najmä v starších obdobiach nemá podobu vyhranených filozofických koncepcií, smerov, názorov a vo väčšine prípadov ani nie je vyjadrená vo filozofických pojmoch a kategóriách, ale transformovaná do rôznych podôb kultúrnej tvorby. V každom prípade však existuje a tvorí základ pozadia všetkých duchovných úsílí, všetkých foriem boja o kultúrnu, národnú a sociálnu emancipáciu národa“ (9, s. 8).

Táto núdza prináša však nielen pomyselnú, ale aj skutočnú cnosť, ktorú si nie vždy dostatočne uvedomujeme, a ktorú najmä málo ďalej rozvíjame. Filozofia u nás bola väčšmi spätá s potrebami ľudových vrstiev, než „vysoká“ filozofia veľkých národov. Viac sa sústreďovala na otázky úzko súvisiace so základnými problémami existencie národa a ľudu, na otázky zmyslu kolektívnej a individuálnej existencie, zmyslu života, morálky atď. Tieto črty národnej filozofie si už dávnejšie uvedomili predstavitelia staršej českej filozofie a v ostatnom čase ich naliehavo začínajú zdôrazňovať aj súčasní českí filozofi (J. Mužík, J. Cetl a i.). Pri všetkých rozdieloch, ktoré jestvujú medzi osudmi filozofie v Čechách a na Slovensku, je táto črta, nazdávame sa, spoločná a pre ďalší rozvoj nášho filozofického myslenia záväzná.

LITERATÚRA

1. XVII. zjazd KSČ. Dokumenty a materiály. Bratislava 1986.
2. HEGEL G. W. F.: Dějiny filosofie. Zv. 1. Praha 1961.
3. ENGELS, F.: Dialektika přírody. Bratislava 1976.
4. ZIGO, M.: Pohľady do novovekej filozofie. Bratislava 1987.
5. LOSEV, A.: Istorija filosofii kak škola mysli. Kommunist, roč. 1981, č. 11.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 4. Bratislava 1973.
7. LENIN, V. I.: Zbrané spisy. Zv. 29. Bratislava 1984.
8. NOVOSAD, F.: Premeny buržoáznej filozofie. Bratislava 1985.
9. BODNÁR, J.: Úvod. In: Dejiny filozofického myslenia na Slovensku. Bratislava 1987.